

SUMMARY

Prima Raisa, Tomashevskia Iryna. Phenomenology of children's creativity: theoretical aspects.

The article reveals some aspects of the phenomenon of children's creativity. The characteristic features of children's creativity (originality, semantic flexibility, figurative adaptive flexibility, spontaneous flexibility) are determined, and the stages of its development are investigated. The views of scientists on the problem of using a sample during the creative process have been clarified.

The creative potential of a child is defined as a prerequisite for creativity, as a property that allows to carry out creative activities, as an integrative property that characterizes the degree of a child's ability to carry out creative activities, determines the need, readiness and ability for creative self-realization, and also ensures effective interaction of the individual with other people and high productivity. It was established that the structure of a child's creative potential is identified with the main structural components of the definitions of "creativity", "giftedness" by highlighting the dominant role of cognitive motivation, research and creative activity, the ability to achieve original solutions, forecasting, and the ability to create benchmarks.

It was found that the formation of children's creativity is facilitated by the use of tools that contribute to the "development of mental actions, strategic thinking." Such means of development of creative potential are creative tasks, research activities, elementary experimentation. In general, the development of the creativity of a preschool child largely depends on giving the child the opportunity to freely interact with others, the organization of the educational subject-spatial environment in preschool education institutions.

Key words: *giftedness, children's creativity, creativity, creative potential of a preschool child, structure of creative potential, creative thinking.*

УДК 159.98:159.222.7-053.6-056.4

Іванна Парфанович

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
ORCID ID 0000-0002-5300-7092

Світлана Калаур

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
ORCID ID 0000-0001-8099-9392

Ірина Турчин-Кукаріна

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
ORCID ID 0000-0002-5341-8254

DOI 10.24139/2312-5993/2022.06/026-039

ДІАГНОСТИКА АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У КОНТЕКСТІ ПРОФІЛАКТИЧНО-КОРЕКЦІЙНОГО СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ВПЛИВУ

Визначено особливості агресії, агресивності, агресивної поведінки та види і закономірності прояву агресивної поведінки. Здійснено порівняльний аналіз прояву агресивної поведінки дівчат загальноосвітніх шкіл і дівчат – вихованок колонії, діагностичне обстеження підлітків школи порівнянням показників, отриманих у

результаті соціально-педагогічного й психологічного підходів. Діагностуванням виявлено, що третина підлітків має значні прояви агресивної поведінки. Третина дітей перебувають у групі ризику, маючи або несистемні прояви агресивної поведінки, або ж ці прояви мають системний, проте незначний ступінь відхилень. У третій частині згідно соціально-педагогічного підходу відсутні прояви агресивної поведінки. Твердження представлено на основі аналізу застосування діагностичного інструментарію і статистичних даних.

Ключові слова: агресія; агресивність; агресивна поведінка; підлітки; діагностика; профілактика; корекція; соціально-педагогічний вплив.

Постановка проблеми. У ст. 3 Конституції України зазначається, що людина, її життя й здоров'я, недоторканість і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю. А в ст. 28 цього Закону регламентується, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню або покаранню. Це стосується як проявів насильства, так і агресії, агресивності, агресивної поведінки, що йому передують.

Досліджено трактування поняття багатьма вченими (Парфанович, 2014) та вироблено трактування: *агресивність* – якість, яка виражається у ворожому ставленні до соціального оточення; психічний стан особи, здатної вчиняти деструктивні дії стосовно осіб зі свого оточення і до себе; *агресія* – акт прояву агресивності; окремі поодинокі прояви негативізму в поведінці особи стосовно оточення; *агресивна поведінка* – поведінки особи, що проявляється з метою погрози або заподіяння шкоди особам соціального оточення; система вчинків, дій, що спричинює насильство.

З огляду на соціально-педагогічний аспект, у полі зору педагогіки повинні бути форми прояву агресивної поведінки, оскільки агресія і агресивність містять більше психологічний контент. Проте, поведінка як зовнішній прояв повинна досліджуватися і як наслідок внутрішніх, глибинних, деформацій психолого-педагогічного розвитку особи.

Аналіз актуальних досліджень. Виявлено невизначеність, певні суперечливі судження про поняття агресії, агресивності, агресивної поведінки. Дослідження різних аспектів агресивної поведінки мало місце у працях багатьох учених (Парфанович, 2014): сутність агресії, типи агресивної поведінки вивчалося Р. Охрімчук; види і значущі фактори для прояву агресії – Д. Журавльовим; форми агресивних і ворожих реакцій, розвиток позитивних сторін агресивності та попередження її негативних рис – Н. Цап, взаємозв'язок між рівнем агресивності та вибором тактики поведінки – С. Щербановою; причини, що викликають агресивну поведінку – неправильний підхід до виховання дітей батьками, реакція дорослих на прагнення підлітків грати певну соціальну роль, необхідність

захистити себе або задовольнити свої потреби як вікові особливості психіки і поведінки; вплив ситуативних факторів; негативізм і підозрілість дівчат порівняно з хлопцями у підлітковий період. На сьогодні поведінка підлітків характеризується високим ступенем агресивності загалом.

За формою прояву агресія буває: вербальною – особа вербально висловлює своє агресивне ставлення до іншої людини, використовує словесні образи; фізичною – виражає свою агресію стосовно іншої людини із застосуванням фізичної сили; предметною – зриває свою агресію на оточуючих предметах; емоційною – у особи виникає емоційне відчуження при спілкуванні з іншою людиною, супроводжуване підозрілістю, ворожістю, неприязню або недобррозичливістю стосовно неї; самоагресією – людина не знаходиться в мирі та злагоді сама з собою; у неї відсутні або ослаблені механізми психологічного захисту; вона виявляється беззахисною в агресивному середовищі (Степанюк, Мельниченко, 2020, с. 14–20).

Визначено закономірності прояву агресивної поведінки.

1. Залежно від віку особи: «У дівчаток молодшого шкільного віку більше поширені різні форми невербальної агресивної поведінки, підліткового – фізичної, юнацького – вербальної» (Парфанович, 2014).

2. Залежно від наявності відхилень у розвитку: «Дітей з відхиленнями у психічному розвитку у класах компенсуючого навчання на 44,2 % більше, ніж у звичайних класах (20,2 % і 64,4 %); загалом, 44 % дітей можна віднести до групи ризику (у класах компенсуючого навчання – 64 %) й такі відхилення у поведінці – агресивність стосовно інших дітей, псування речей, неслухняність, брехня і обман» (Ткачова, Возний, 2005, с. 27)

3. Як наслідок неправильної соціалізації: «Первинна соціалізація дитини – це процес і результат становлення особистості дитини у найближчому середовищі шляхом засвоєння його норм, соціальних цінностей і моделей поведінки, формування особистісних якостей, набуття соціального досвіду та творчого їх відтворення у взаємодії з іншими членами суспільства» (Алексеєнко, 2017, с. 22). За статистикою Міністерства внутрішніх справ, лише протягом 10 місяців 2008 року за вчинення насильства в сім'ї поставлено на облік майже 56 тис. осіб. З них 32873 особи – за вчинення фізичного насильства, а майже 21 тисяча – за психологічне насильство в сім'ї. Загалом же на обліку за тиранію в сім'ї стоять 84 763 особи (Кутракова, 2012, с. 16–52). Основою насильницьких, як правило, є агресивна поведінка.

Профілактика і корекція агресивної поведінки підлітків спрямовані на попередження, запобігання, виправлення соціальних, соціально-педагогічних умов, що забезпечують суспільне і сімейне виховання, та подолання відхилень у розвитку й життєдіяльності індивіда, спричинених медико-біологічними, психологічними й соціальними детермінантами.

У боротьбі з соціальними відхиленнями розрізняють такі основні підходи: інформаційний, соціально-профілактичний, правовий: перший підхід ґрунтується на уявленні про те, що порушення соціальних норм трапляється через незнання, і тому особлива увага прихильниками цього підходу приділяється поширенню нормативної інформації, підвищенню рівня свідомого ставлення до норм, розкриття їх суспільної необхідності; другий підхід ґрунтується на уявленні про існування об'єктивних причин відхилень у поведінці й тому основний акцент ставиться на виявленні причин і умов формування соціальних патологій та їх нейтралізації; правовий підхід ґрунтується на застосуванні санкцій та закону стосовно осіб, поведінка яких є негативною формою адаптації (Петришин, 2006, с. 196). О. Ткачова, І. Возний пропонують тести, які можна використати, щоб виявити певні негативні моменти окремих учнів і допомогти їм змінити свою поведінку і ставлення до однокласників, допомогти батькам у вихованні дітей (тести «Кінетичний малюнок сім'ї», «12 тварин», методика «Неіснуючі тварини», метод соціометрії (Ткачова, Возний, 2005, с. 28–30).

Багато уваги приділено корекції агресивної поведінки. Особливо, коли агресивна поведінка розглядається як наслідок неправильних стандартів поведінки та упущень в діяльності соціальних структур й інститутів. На думку учнів, для попередження агресивності й насильства в українському суспільстві необхідно: створити центри для допомоги постраждалим; ввести у школах спеціальні курси зі статевого виховання та побудови навичок позитивного спілкування, основ конфліктології; створити консультативно-реабілітаційні центри психологічної допомоги дітям; активізувати діяльність психологів, соціальних педагогів; спілкуватися з підлітками, щоб знати реалії шкільного і позашкільного життя; посилення ролі співпраці педагогів та батьків; створення телефонів довіри, гарячих ліній взаємодії школи та церкви (Кизима, 2014, с. 187).

Згідно з науковою позицією В. Оржеховської, досягнення сталої відповідальної поведінки має багато аспектів: педагогічний аспект полягає у сформованості такої позиції особистості, що конкретизується

культурою цінностей, самоактуалізацією, свідомим вибором моделей поведінки; соціальний аспект передбачає об'єднання зусиль суб'єктів превентивної діяльності на міждисциплінарному рівні – зусиль, спрямованих на погоджену і своєчасну реалізацію запобіжних заходів, нейтралізацію і поступове усунення детермінант, що спричиняють негативні прояви в поведінці; психологічний аспект передбачає диференційований індивідуально-психологічний, статеві-віковий підходи до виявлення деструктивних проявів у поведінці особистості й розроблення науково-обґрунтованих програм соціалізації й корекції девіацій; правовий аспект полягає в додержанні прав особистості, формуванні правової культури, забезпеченні соціально-правового захисту дітей і молоді (Оржеховська, 2005, с. 20).

Діяльнісний аспект розуміння технології профілактичної діяльності дозволяє визначити наступні види: соціально-педагогічна профілактика; превентивна допомога і корекція; адаптація, реабілітація і ресоціалізація; соціальний контроль; соціальна терапія, сімейна терапія попередження насильства; соціально-правовий захист; соціальне страхування; соціальне обслуговування; соціальне опікунство; соціальне посередництво; педагогічна допомога; соціальний супровід (Приходько, 2006, с. 24). Тобто, автором серед інших виділено соціально-педагогічну профілактику, причому вона займає провідне місце серед видів профілактики, оскільки передбачає вплив на середовище, в якому формується особистість.

Тобто, науковою спільнотою питанням агресивності, агресивно поведінки приділено достатньо зусиль і напрацювань. Однак, психологічні, соціально-педагогічні підходи до профілактики і корекції відхилень у поведінці підлітків потребують постійного вдосконалення. І, особливою актуальністю характеризується діагностичний компонент у соціально-педагогічній роботі. Адже відомо, що від правильно поставленого діагнозу залежить і результативність роботи.

Мета статті. Розкриваючи агресивну поведінку підлітків у соціально-педагогічному контексті, її профілактика та корекція мають подібні й відмінні риси. Саме на визначення специфіки їх проведення спрямовано діагностичний контент дослідження та представлення основних складових, етапів, специфіки проведення й оцінки результатів. Багатоаспектним діагностичним вивченням проблеми, порівняльним аналізом, співставленням результатів обстеження констатується їх валідність і комплексність.

Методи дослідження. Діагностика – необхідний компонент і етап роботи. Для виявлення необхідності проведення профілактичної чи корекційної роботи, діагностичне обстеження наявності проявів агресивної поведінки у підлітків повинне бути комплексним та науково обґрунтованим. Надійність представлених нами висновків і результатів дослідження забезпечено:

– розкриттям особливостей прояву агресивної поведінки серед дівчат – вихованок Мелітопольської виховної колонії у порівнянні з дівчатами загальноосвітніх шкіл Тернопільської області шляхом проведення й аналізу анкетування;

– застосуванням Карти соціально-психологічного розвитку особи як соціально-педагогічного діагностичного інструментарію стосовно підлітків загальноосвітньої школи I–III ступенів № 9 м. Тернополя з визначенням виразності та ступеня прояву агресивної поведінки;

– аналітичним порівнянням отриманих даних шляхом застосування Карти соціально-психологічного розвитку стосовно підлітків та проведеного психологічного діагностичного обстеження учнів на предмет проявів агресії за методикою А. Басса і А. Даркі із залученням психолога загальноосвітнього закладу.

Діагностичним обстеженням охоплено значний проміжок часу (від 2010 року до 2020 року) та спеціалістів відповідно профілю дослідження.

Виклад основного матеріалу. У наш час існує багато телепередач, в яких висвітлюються проблеми насильства чоловіка стосовно жінки, найпопулярніші з них – «Врятуйте нашу сім'ю», «Кохана, ми вбиваємо наших дітей» та ін. Результати телеглядача дивують: подивившись на себе з боку, побувавши на місці одне одного, вони усвідомлюють необхідність виправлення ситуації. Основою, як правило, є нерозуміння сутності виховання, проживання, компромісу. І, здебільшого, це має прояви у супроводі агресії – як вербальної, так і невербальної. Агресія, агресивність, агресивна поведінка, як з'ясовано раніше, може мати різну детермінацію. Її наявність у проявах поведінки свідчить про зміщення у розвитку індивіда, недоліки й проблеми виховання як наслідок неправильного сімейного впливу, наявність упущень соціального виховання.

Проведено анкетування дівчат загальноосвітніх шкіл і дівчат – вихованок Мелітопольської виховної колонії. Станом на 2010 р., там перебувало 95 вихованок; в анкетуванні прийняли участь 80 осіб. І взято до аналізу таку ж кількість анкет дівчат загальноосвітніх шкіл.

Згідно результатів анкетування зроблено порівняльний аналіз прояву агресивної поведінки дівчат загальноосвітніх шкіл і дівчат – вихованок колонії (Таблиця 1).

Таблиця 1

Порівняльний аналіз прояву агресивної поведінки дівчат загальноосвітніх шкіл і дівчат-вихованок колонії

Показники	Дівчата загальноосвітніх шкіл, %	Дівчата виховно-трудової колонії, %	Розбіжність показника
Прояви агресивності	37,2	51,3	14,1
У конфліктах поводять себе як агресори	43,8	32,4	11,4
У конфліктах поводять себе як жертви	38,8	53,0	14,2
Схильність вирішення проблемних ситуацій насильницьким шляхом	53,7 – так, 32 – ні 5 – іноді	21,5 – так і 41,3 – ні 40 – іноді	32,2 – так 9,3 – ні 35 – іноді
Розуміння агресивної поведінки, як:			
вимоги часу	5	12	7
прояв захворювання психіки людини -	18	25	7
результат соціальної дезадаптації індивіда	15	5	10
особливість поведінки молоді	16	11	5
бажання добитися свого	26	10	16
бажання домінувати над іншими	13	30	17
Розбіжність у загальному			14,9

Нами проблема девіантної поведінки вже раніше висвітлювалася (Парфанович, 2014). Актуалізована проблема та порівняльний аналіз прояву агресивної поведінки дівчат загальноосвітніх шкіл і дівчат-вихованок колонії, дав можливість виявити певні особливості:

– у більшій половині з другої групи у їх поведінці агресивність – у 51,3 % з усіх осіб, що на 14,1 % більше, ніж у першій;

– характерно, що частіше у конфліктах дівчата делінквентної поведінки ображають інших – 43,8 %, а залишаються ображеними самі – 38,8 % з них; дівчата загальноосвітніх шкіл, навпаки, частіше унаслідок конфліктів ображеними залишаються самі, а не конфліктуюча сторона і ці показники є відповідно – 32,4 % і 53,0 %;

– третина дівчат – вихованок колонії – 30 % – не дали відповіді на це питання, не змогли визначити характер своєї поведінки;

– проведеним дослідженням виявлено нерозуміння всіма дівчатами цього стану і агресивної поведінки як власної, так і оточення: як вимогу часу («інакше не проживеш») дівчата шкільного віку розуміють агресивну поведінку у 12 % випадків, дівчата делінквентної поведінки – у 5 % випадків; як прояв захворювання психіки людини це розуміють – 18 % і 25 % відповідно, результат соціальної дезадаптації індивіда – 15 % і 5 %, як особливість поведінки молодшої людини – 16 % і 11 %, як бажання добитися свого – 26 % і 10 %, як бажання домінувати над іншими – 13 % і 30 %;

– дівчата порівнювальних груп – 21,5 % і 53,7 % відповідно – визнали, що схильні до вирішення проблемних ситуацій шляхом різких слів, негативної міміки, жестів, криків, 32 % і 41,3% – не схильні до цього, 40 % і 5 % – іноді. Загалом, дівчата делінквентної поведінки значно більш агресивніші порівняно з дівчатами загальноосвітніх шкіл;

– отже, бажання досягти у житті бажаного як вимога часу шляхом агресії проти інших є домінуючим твердженням дівчат; причому найбільш викривленим це бачення характерне для осіб зі значними зміщеннями у розвитку; є відмінність детермінації у дівчат обох категорій, яка полягає в тому, що у дівчат загальноосвітніх агресія переважає задля бажання добитися свого, а у дівчат делінквентної поведінки – задля реалізації бажання домінувати над іншими; це можна розцінити як компенсаторну реакцію на нереалізованість, неуспішність у процесі життєдіяльності; у дівчат делінквентної поведінки більшою мірою спостерігається нерозуміння причин свого стану агресивності, прагнення домінувати над іншими, які вони пояснюють зовнішніми чинниками.

Адаптована і впроваджена нами Карта соціально-психологічного розвитку особи у функціонування загальноосвітніх шкіл Тернопільської та інших областей містить розділи, представлені як критерії та показники у Таблиці 2.

Так, п. 5 III. Прояви девіантності (5. Агресивні дії, агресивна поведінка та агресивність як зростання агресії особи) запропоновано оцінювати за показниками:

– високий рівень самоконтролю у стосунках з іншими (оцінка – 5 балів);

– наявність незначних агресивних дій під впливом сильних провокаційних факторів (4 бали);

– прояв постійних агресивних дій, що може трактуватися вже як агресивна поведінка (3 бали);

**Критерії і показники діагностичного обстеження
соціально-психологічного розвитку особи**

Критерії	Показники
Загальні характеристики	1.Прізвище, ім'я, по батькові. 2.Рік народження. 3.Стан здоров'я. 4.Характер зайнятості. 5.Житлово-побутові умови. 6.Причини взяття на профілактичний облік. 6.Стан і динаміка проявів відхилень у поведінці.
I. Показники психічного розвитку	1.Самокритичність, наявність навичок самоаналізу. 2.Рівень адекватності самооцінки. 3.Рівень розвитку корисних інтересів, навичок, умінь. 4.Вольові якості. Несприйняття негативних впливів. 5.Психоемоційний стан. 6.Рівень фемінності-маскулінності. 7.Наявність позитивно орієнтованих життєвих планів і професійних намірів. 8.Рівень морально-духовного розвитку.
II. Показники соціального розвитку	A. Сім'я. 1.Склад сім'ї. 2.Кількість дітей у сім'ї. 3.Освіта батьків. 4.Характеристика стилю життя у сім'ї. 5.Характер емоційних стосунків у сім'ї. 6.Ставлення батьків до виховання дітей. 7.Стосунки з матір'ю. 8.Стосунки з батьком. 9.Ступінь виразності асоціальних поглядів, переконань у сім'ї.
	Б. Поведінка у формальному колективі. 1.Колективістські прояви, здатність поважати колективні інтереси, норми колективного життя. 2.Поведінка в школі або іншому закладі. 3.Суспільна активність. 4.Ставлення до навчання. 5.Ступінь свідомості й дисциплінованості щодо навчальної діяльності. 6.Ставлення до педагогічних впливів.
	В. Неформальне спілкування та мікросоціум. 1.Спрямованість поведінки осіб неформального об'єднання, членом якого є неповнолітня особа. 2.Характеристика стосунків із ровесниками під час проведення дозвілля. 3.Ставлення до осіб протилежної статі. 4.Здатність критично та з позицій норм моралі й права оцінювати вчинки інших людей, друзів, ровесників, однокласників. 5.Ставлення до оточення. 6.Ставлення до релігії.
III. Прояви девіантності	1.Ступінь прояву девіантності. 2.Зовнішня культура поведінки. 3.Ставлення до лихослів'я. 4.Бродяжництво як наслідок бездоглядності з боку батьків. 5.Агресивні дії, агресивна поведінка та агресивність як зростання агресії особи. 6.Схильність до суїцидальної поведінки. 7.Рівень сексуальної культури. 8.Ставлення до алкоголю. 9.Ставлення до наркотиків і токсичних речовин. 10.Ставлення до тютюнопаління. 11.Рівень протиправної, злочинної поведінки.

– агресивна поведінка у найближчому оточенні щодо близьких чи добре знайомих людей (2 бали);

– постійний прояв агресивності без огляду на місце і ситуацію (1 бал).

Обстеженням 22 підлітків школи шляхом заповнення карти соціально-психологічного розвитку особи та виокремлення прояву агресивної поведінки виявлено: 34,7 % осіб – 8 чол. – мають відмінну оцінку – 5 балів та не характеризуються проявами агресивної поведінки; 28,5 % – 6 чол. – оцінено на 4 бали; 17,0 % – 4 чол. – на 3 бали; 9 % – 2 чол. – на 2 бали; 4,5% – 1 чол. – на 1 бал. До уваги взято такі найбільш виражені прояви, що можна трактувати як систему вчинків агресивного характеру: словесна (вербальна) агресивна поведінка, негативізм, дратівливість, психоемоційна неврівноваженість, фізична агресія. Зауважимо, до уваги взято ті агресивні прояви, що мають систематичний характер.

Для порівняння отриманих даних та їх підтвердження нами запропоновано практичному психологу провести діагностичне обстеження учнів на предмет проявів агресії та агресивної поведінки за опитувальником «Діагностика стану агресії» автор: А. Басса, А. Даркі (Степанюк, Мельниченко, 2020, с. 14–20). Результати такого діагнозу представлено у Таблиці 3.

Таблиця 3

**Протокол психологічного діагностичного обстеження учнів
на предмет проявів агресії**

(Опитувальник «Діагностика стану агресії» автор: А. Басс, А. Даркі
(Степанюк, Мельниченко, 2020, с. 14–20))

Вихідні дані	Характеристики замірів
Дата проведення. Вік респондентів	12-14 років
Мета дослідження	Вивчення схильності особистості до агресивної поведінки та типу прояву агресивної поведінки
Психодіагностичний інструментарій	Опитувальник «Діагностика стану агресії» автор: А. Басс, А. Даркі
Характеристика вибірки	Кількість учнів в класі – 32, кількість респондентів: 22 учні
Шкали	Фізична агресія, непрямая агресія, дратівливість, негативізм, уразливість, підозрілість, вербальна агресія, почуття провини.

Результати обстеження такі:

- Ворожість = Образа + Підозрілість = 54,5% (12 чол.);
- Агресивність = Фізична агресія + Роздратування + Вербальна агресія = 18,8% (4 чол.).

Тобто, серед 22 учнів класу 16 осіб проявили різні форми агресивної поведінки, що складає 72,7 %. У 27,3 % (четверта частина) –

відсутні прояви агресивної поведінки. Інші учні класу не виявили ніяких форм агресивної поведінки.

Таким чином, проведене нами діагностичне обстеження учнів підліткового віку дає змогу виробити такі висновки:

1) агресивна поведінка супроводжує соціальні негаразди особи, відхилення у розвитку;

2) сучасні молоді люди мають високий рівень агресивної поведінки, проте у різних її вираженнях;

3) особи з високим рівнем агресивності переважно виражають її стосовно інших людей, а не стосовно себе, хоч самоагресія є також досить поширеним явищем серед підростаючого покоління;

4) неповнолітні розуміють та відчують негативізм, що несе з собою агресивна поведінка, тому в деяких випадках вони уникають відповіді на запитання (наприклад, 30 % – дівчат – вихованок колонії не дали відповіді на це питання);

5) проведеним дослідженням виявлено незрозуміння всіма дівчатами цього стану і агресивної поведінки як власної, так і оточення;

6) неповнолітні визнають, що схильні до вирішення проблемних ситуацій шляхом різких слів, негативної міміки, жестів, криків;

7) розроблена карта соціально-психологічного розвитку особи дає можливість діагностувати розвитку й поведінку особи за широким діапазоном критеріїв і показників, зокрема й агресивну поведінку; диференціація балів відповідно до ступенів вираження відхилення дає змогу визначити рівень проблеми та можливі шляхи виходу з проблемної ситуації;

8) проведення діагностичного дослідження, що комплексно охоплює вираження агресивної поведінки та її видів, шляхом порівняння показників, отриманих у результаті соціально-педагогічного й психологічного підходів, дає змогу стверджувати про надійність отриманих даних, що виразно доповнюють одне одного;

9) обстеженням підлітків школи шляхом заповнення карти соціально-психологічного розвитку особи виявлено, що третина з них має значні прояви агресивної поведінки, відповідні 3, 2 і 1 балу. І це стосується словесної (вербальної) агресивної поведінки, негативізму, дратівливості, психоемоційної невірноваженості, фізичної агресії;

10) підтверджено психологічним діагностуванням, що ворожість, образливість, підозрілість наявні у більше, ніж половини дітей з тих, які були залучені до діагностичного обстеження, а фізична агресія, роздратування, вербальна агресія – виражені у п'ятій частині з них;

11) у четвертій частині дітей згідно психологічного діагностування і у третій частині – згідно соціально-педагогічного відсутні прояви агресивної поведінки;

12) значна група дітей згідно проведеного обстеження перебувають у групі ризику, маючи несистематичні прояви чи постійні прояви агресивної поведінки незначного ступеня.

Висновки. Таким чином, діагностика агресивної поведінки підлітків у контексті профілактично-корекційного впливу, є обов'язковим компонентом роботи соціального педагога. Агресивна поведінка як системний прояв агресії стосовно інших людей є поширеним явищем у середовищі підлітків та пов'язана як з віковими особливостями розвитку, так і з станом здоров'я та самопочуття, набутими стереотипами поведінки, що закладені соціальним і сімейним вихованням. На етапі діагностичного обстеження проводиться первинна диференціація щодо підходів – профілактичного чи корекційного. Як виявлено, таким діагностуванням можна виявити не тільки осіб, які підлягають профілактично-корекційному впливу, а й реабілітації, тобто, мають значні прояви видів негативного характеру в поведінці. Представлені підходи до діагностування дають змогу прогностично визначити алгоритм профілактично-корекційної роботи з особами, які мають різні види агресивної поведінки, та з різними ступенями її вираження.

Перспективи подальших наукових розвідок. Якісне діагностування має результативність за умови вироблення ефективних технологій профілактики й корекції, що потребують детальної розробки стосовно окремого індивіда чи групи осіб.

ЛІТЕРАТУРА

- Алексєєнко, Т. Ф. (2017). *Концептуалізація соціально-педагогічних основ сучасного сімейного виховання* (Автореф. дис. ... д-ра пед. наук). Київ (Aliexsieienko, T. F. (2017). *Conceptualization of socio-pedagogical foundations of modern family education*. (PhD thesis). Kyiv).
- Кизима, І. (2014). Насильство в учнівському середовищі: дані соціологічних досліджень. У О. М. Кікінезді (Ред.). *Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей* (с. 186–188). Тернопіль. (Kyzyma, I. (2014). Violence in the school environment: data from sociological research. In O. M. Kikinezhdі (Ed.). *Childhood without violence: society, school and family in defense of children's rights* (ss. 186–188). Ternopil).
- Конституція України (1996, 28 червня). *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 30, ст. 141. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Constitution of Ukraine (1996, 28 chervnia). *Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, article 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>).

- Кутракова, С. (2012). Стоп насильству! *Соціальний захист населення*, 51–53 (Kutrakova, S. (2012). Stop the violence! *Social protection of the population*, 51–53).
- Степанюк, О. & Мельниченко, О. (Авт.-упоряд.). (2020). *Методичний посібник для фахівців, які впроваджують Типову програму для кривдників*. Київ. <https://www.osce.org/files/f/documents/9/6/471033.pdf> (Stepaniuk, O. & Melnychenko, O. (Avt.-uporiad.). (2020). *A methodological guide for specialists implementing the Model Program for Offenders*. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/9/6/471033.pdf>).
- Оржеховська, В. М. (2005). Сучасні орієнтири превентивної педагогіки. *Педагогіка і психологія. Вісник АПН України*, 2, 17–25 (Orzhekhovska, V. M. (2005). Modern guidelines of preventive pedagogy. *Pedagogy and psychology. Bulletin of the APS of Ukraine*, 2, 17–25).
- Парфанович, І. І. (2014). *Теоретико-методичні засади профілактики девіантної поведінки дівчат загальноосвітніх шкіл* (Дис. д-ра пед. наук, Інститут проблем виховання НАПН України). Київ (Parfanovych, I. I. (2014). *Theoretical and methodological principles of deviant prevention behavior of secondary school girls* (Diss. d-ra ped. nauk). Kyiv).
- Петришин, Г. Р. (2006). *Соціологія*. Навчальна книга – Богдан (Petryshyn, H. R. (2006). *Sociology*. Navchalna knyha – Bohdan).
- Приходько, В. М. (2006). Превентивна педагогіка. *Виховна робота в школі*, 3, 2–29 (Prykhodko, V. M. (2006). Preventive pedagogy. *Educational work at school*, 3, 2–29).
- Тао, Є. & Бойченко, М. (2021). Критерії, показники та рівні сформованості інтеркультурної толерантності підлітків. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 10 (114), 280–290 (Tao, Ye. & Boichenko, M. (2021). Criteria, indicators and levels of formation of intercultural tolerance of teenagers. *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 10 (114), 280–290).
- Ткачова, О. О. & Возний, І. В. (2005). Важкі діти. Які вони сьогодні? *Виховна робота в школі*, 2, 26–31 (Tkachova, O. O. & Voznyi, I. V. (2005). Difficult children. What are they like today? *Educational work at school*, 2, 26–31).

SUMMARY

Parfanovych Ivanna, Kalaur Svitlana, Turchyn-Kukarina Iryna. Diagnostics of aggressive behavior of adolescents in the context of preventive-corrective social-educational influence.

Scientific judgments about the concepts of aggression, aggressiveness, aggressive behavior and patterns of manifestation of aggressive behavior depending on the age of the person, the presence of deviations in development and as a consequence of improper socialization, which, respectively, is the basis of prevention and correction, are determined. The diagnostic content of the study is aimed at their coverage. The validity of the presented results is ensured by: revealing the specifics of the manifestation of aggressive behavior among girls - pupils of the colony in comparison with girls of secondary schools by conducting and analyzing questionnaires; using the map of the socio-psychological development of the person as a socio-pedagogical diagnostic toolkit among teenagers to determine the expressiveness and degree of manifestation of aggressive behavior; analytical comparison of the data obtained by means of a psychological diagnostic examination of adolescents on the subject of manifestations of aggression.

A comparative analysis of the manifestation of aggressive behavior of girls in secondary schools and girls in the colony gave an opportunity to reveal the desire to achieve what is desired in life as a requirement of the time through aggression against others, which is the dominant statement of girls with significant shifts in development; in secondary school girls, aggression prevails because of the desire to achieve one's own goals, and in girls who are pupils of the colony - in order to realize the desire to dominate others, and this can be regarded as a compensatory reaction to unrealized, failure in the process of life; in girls with aggressive behavior, there is a greater lack of understanding of the reasons for their condition, a desire to dominate others, which they explain by external factors. A diagnostic study was conducted among school teenagers, which comprehensively covers the expression of aggressive behavior and its types. And, accordingly, a comparison of indicators obtained as a result of socio-pedagogical and psychological approaches, which clearly complement each other, was made. Examination of school teenagers revealed that a third of them have significant manifestations of aggressive behavior and this refers to verbal (verbal) aggressive behavior, negativism, irritability, psycho-emotional imbalance, physical aggression. Hostility, offensiveness, suspiciousness are present in more than half of the children, and physical aggression, irritation, verbal aggression are expressed in a fifth of those who were involved in the diagnostic examination. According to the psychological diagnosis, the fourth part of the children and the third part - according to the socio-pedagogical one, have no manifestations of aggressive behavior, while a significant group of children, according to the conducted examination, are in the risk group.

Key words: aggression; aggressiveness; aggressive behavior; teenagers; diagnostics; prevention; correction; socio-pedagogical influence.

УДК 378

Валентина Тюріна

Харківський національний університет внутрішніх справ

ORCID ID 0000-0003-2308-1977

Ірина Брецько

Мукачівський державний університет

ORCID ID 0000-0002-1321-7351

DOI 10.24139/2312-5993/2022.06/039-048

КОРЕКЦІЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ ТРЕНІНГУ

У статті обґрунтовано актуальність проблеми виникнення і проявів агресивних реакцій у молодших підлітків та корекції їхньої агресивної поведінки. З'ясовано та охарактеризовано фактори, які впливають на виникнення агресивних реакцій у молодших підлітків, і визначено шляхи корекції агресивної поведінки у молодших підлітків. Проаналізовано підходи різних психологічних шкіл до трактування природи та детермінації агресії. На основі результатів кореляційного, факторного і кластерного аналізу виділено психологічний симптомокомплекс особливостей молодших підлітків, схильних до агресивної поведінки. Розроблено психолого-педагогічний тренінг кореляції агресивної поведінки молодших підлітків. Виявлено статистичну вірогідну наявність позитивної динаміки в експериментальній групі після тренінгу за більшістю показників.

Ключові слова: агресія, агресивність, агресивна поведінка, агресивні реакції, психологічний симптомокомплекс, корекція агресивної поведінки, психолого-педагогічний тренінг, молодші підлітки.